

Марія Романюк (Ужгород)

ЗАКАРПАТОУКРАЇНСЬКА УРБОНІМІЯ У ВРИЗМІ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ КІН.ХХ СТ.

The processes of transformation in the field of proper names of streets and squares in the localities of Transcarpathian province of Ukraine, caused by the social and political changes in the very end of the 20th century. Besides, the author shows the specific Transcarpathian features of the investigated process.

Зміни у сфері закарпатоукраїнської урбонімії кін. ХХ ст. були породжені так званою деполітизацією суспільних інституцій, що на теренах Закарпатської області стала помітна після провалу серпневого путчу 1991 р та проголошення незалежності України. На жаль, в незалежній Україні не було ухвалено загальнодержавних стандартів деполітизації, чи дерадянізації урбонімії, які чітко окреслювали б поняття урбоніма-радянства та подавали основні принципи перейменування. Такі документи, наприклад, були розроблені, як засвідчує П.Ондалаш, урядом першої Чехословацької Республіки уже через півроку після її виникнення: в 1919 р. Чехословацька інструкція N3285 від 29.06 1919 р. чітко говорить "Усі назви вулиць, площ, парків, громадських та приватних підприємств, присвоєні на честь членів колишньої імператорської родини Габсбургів, імператорських родин ворожих країн та на честь усіх тих, хто виявив вороже ставлення до народу Чехословаччини, заборонені. Забороненими є і власні назви, присвоєні на честь подій, що принижують гідність народу Чехословаччини". Аналогічні норми містить і Чехословацький закон N266 від 14.04 1920 р [4 281-282]

Якщо порівняти сучасну урбонімію міст Закарпаття, то побачимо, що у кожному з них було вироблено власні критерії щодо кваліфікації урбонімів-радянствів. Так, комісії по перейменуванню вулиць і площ Закарпаття практично у всіх районних центрах області до числа урбонімів-радянствів зарахували власні назви, присвоєні на честь творців марксизму-ленінізму. Усі вулиці та площі ім.*В.І Леніна*, ім.*К Маркса*, ім.*Ф.Енгельса*, а також вулиці чи площі *Радянські* були перейменовані на *пл Народну*, вул ім *М Грушевського*, ім.*Б.Егана* (м.Ужгород), вул.ім.*О.Духновича*, ім.*І.Зрині* (м.Мукачеве), вул.*Незалежності* (м.Міжгір'я), ім.*О.Духновича*, вул.*Головну*, вул.ім *Митрака* (м.Свалява), вул ім *М.Аркаса*, вул ім *П.Могили* (м.Хуст), вул *Незалежності* (м.Тячєво) та ін.

Однак стосовно інших символів радянського минулого, увіковічених у назвах вулиць та площ міст Закарпаття, дії місцевих органів самоврядування не були однаковими. Так, у м.Хусті до числа урбонімів-радянствів цілком обґрунтовано зарахували власні назви вулиць та площ, присвоєні на честь діячів Комуністичної партії Чехословаччини міжвоєнного періоду: вул. ім *Сидоряка*, ім *Сокача*, ім *Локоти*, ім.*Терека*. Тому-то в Хусті вул ім *Терека* перейменовано на вул.ім *В.Петенька*, вул.ім.*Локоти* - на вул.ім *Є.Конювальця*, вул. ім.*Сидоряка* - на вул.ім.*І.Грєбаря*. Проте в містах Ужгороді, Мукачеві, Виноградіві урбоніми ім *Сидоряка*, ім.*Терека*, ім *Локоти* комісії по перейменуванню вулиць не кваліфікували як власні назви-радянства, що підлягають перейменуванню, а тому вони функціонують і нині.

З-поміж районних центрів Закарпаття найрадикальніших змін зазнала урбонімна система міста Хуста. Судячи з результатів роботи комісії з перейменування вулиць та площ м.Хуста, можемо стверджувати, що у цьому місті вдалося не лише дерадянізувати, але й

українізувати місцеві власні назви вулиць та площ. Так, з урбонімікону Хуста на поч 90-х рр. ХХ ст. зникли радянізми на зразок вул *ім.Боженка*, *ім.Кірова*, *ім.Калініна*, *ім.Фрунзе*, *ім.Жданова*, *ім.Орджонікідзе* *ім.Фурманова* *ім.Чапаєва*, *ім.Куйбишева*, *ім.Плеханова*, *Червоноармійська*. Замість них з'явилися власні назви вулиць та площ, що увіковічують визначних діячів української історії та українські реалії, вказуючи тим самим на українськість міста, де вони розташовані. Із урбонімів-неологізмів, яким притаманна загальноукраїнська онімна значущість, нами зафіксовано такі: вул.*ім.Княгині Ольги*, *ім.Володимира Великого*, *ім.Григоренка*, *ім.В.Симоненка*, *ім.І.Мазети*, *ім.С.Коновальця*, *ім.М.Грушевського*, *ім.П.Орлика*, *ім.Остана Вишні*, *ім. М.Лисенка*. Урбоніми цього типу вдало доповнюють власні назви вулиць та площ, присвоєні на честь визначних діячів української історії, життя і діяльність яких безпосередньо пов'язана з Хустом або Закарпаттям, напр. просп.*ім.Кошиця*, вул.*ім.Олександра Олеса*, *ім.М.Аркаса*, *ім.Олега Ольжича*, *ім.І.Панькевича*, *ім.В.Пачовського*, *ім.Є.Маланюка*. Порівняно з м.Хустом, у інших містах Закарпаття процес українізації місцевої урбонімії, тобто присвоєння вулицям, площам, проспектам міст власних назв із українською онімною значущістю, відбувається набагато млявіше. Дуже слабо в сучасній урбонімії Закарпаття представлено новітню історію України періоду незалежності. Пор.: вул. *ім.В.Чорновола* (м.Ужгород, м.Хуст), вул.*ім.16 Липня* (м.Мукачево). Зауважимо, що власні назви міських об'єктів, які пропагують українську культуру та ідею незалежності України, розташовані на околицях міста, у так званих "непрестижних районах", де мешкають переважно цигани, напр.: вул.*Українська*, *Козацька*, *Львівська*, *ім.Данила Галицького* (мікрорайон Радванка), *ім.І.Котляревського*, *ім.І.Панькевича* (мікрорайон Шахта). На жаль, у жодній з власних назв ужгородських вулиць чи площ не змогли вшанувати пам'ять про таких видатних українських діячів, як М.Драгоманов, Д.Дорошенко, М.Садовський, М.Аркас, О.Кошиць, І.Кукуруз, Р.Кирчів та ін., які побували на Закарпатті та чимало зробили для місцевої української людності. Ніщо не нагадує у власних назвах вулиць та площ Ужгорода, Мукачева, Сваляви про існування Карпатської України 1938-1939 рр.

Окрему групу складають власні назви вулиць та площ міст Закарпаття, присвоєні на честь місцевих діячів культури. У кількісному відношенні вони більше ніж втричі переважають урбоніми, що мають всеукраїнське значення. Напр.: вул *ім.І.Базилевича* *ім.А.Бачинського*, *ім.Волошина*, *ім.О.Духновича*, *ім.М.Врабеля*, *ім.Ю.Боршоша-Кум'ятського*, *ім.Ю.Ставровського-Попрадова*, *ім.І.Гарайди*, *ім.І.Невицької*, *ім.І.Сільвая*, *ім.О.Маркуша*, *ім.І.Фогорашія*, *ім.П.Лодія*, *ім.І.Бродяковича*, *ім.А.Годинки*, *ім.І.Чурговича*, *ім.Л.Дем'яна*, *ім.Ю.Жатковича*, *ім.М.Томчація*, *ім.М.Лелекача*, *Т.Легоцького*, *ім.М.Андрелти* *ім.М.Божук*, *ім.А.Волошина*, *ім.Братів Брацайків*, *ім.І.Грабаря*, *ім.С.Папа*, *ім.М.Кречка*, *ім.М.Грицака*, *ім.Братів Реваів*, *ім.Й.Бокшая* тощо.

Разом з тим зазначимо, що серед власних назв вулиць та площ міст Закарпаття і досі залишається чимало онімів-радянізмів, існування яких важко пояснити на карті українських міст поч ХХІ ст. До числа таких утворень зараховуємо: вул. *ім.Лаврищева*, вул.*Челюскінців*, вул.*ім.Генерала Л.Свободи*, *ім.Нахімова*, *ім.Джамбула*, *ім.Благодєєва*, *Гвардійська* (м.Ужгород), вул.*Першотравнева*, *Червоноармійська*, *ім.Комарова*, *Героїв Волгограда*, *ім.Генерала Петрова*, *ім.Донського*, *ім.Л.Шевцової*, *ім.П.Морозова*, *Комунарів*, *Червонопрапорна*, *ім.Космонавта Бєляєва*, *ім.О.Суворова*, *ім.О.Невського*, *Ударників* *ім.Срмака* (м.Мукачево), вул. *Партизанська*, *ім.І.Локоти* (сміт.В.Березний), *ім.Н.Крупської*, *ім.Борканюка*, *ім.Кірова*, *ім.В.Чапаєва* (м.Виноградів), вул.*Комунарів* (м.Свалява), *ім.Ф.Дзержинського* (м.Тячів) тощо.

Прикро, але в окремих випадках можна навіть говорити про деукраїнізацію серед власних назв вулиць та площ Закарпаття. Показовим прикладом деукраїнізації урбонімії Ужгорода в незалежній Україні може послужити перейменування колишньої вул. *ім.Б.Хмельницького*, що розташована у центрі міста, на вул.*ім.М.Берчені* та пл.*Возз'єднання* - на пл. *ім.Ш.Петєфі*. Натомість інші центральні вулиці та площі Ужгорода названо на честь

угорських, російських, рідше чеських діячів. Пор.: вул. *Другетів*, ім. *М Берчені*, ім. *Я Гуса*, ім. *Ф Ракоці*, ім. *Г Дайки*, ім. *Л Кошута*, ім. *І Сечені*, пл. ім. *Ш Петефі*, вул. ім. *М Йокаї*, ім. *К Чапека*, ім. *К Міксата*, ім. *А Дворжасака*, ім. *І Дьендеші*, ім. *М Мункачі*, пров. ім. *З Баконія*, вул. ім. *Л Толстого*, пл. *О Пушкіна* тощо. Аналогічні приклади не є рідкістю і в м. Мукачеві: вул. ім. *Графа Шенборна*, ім. *Святого Іштвана*, ім. *І Зрині*, вул. *Куруців*, ім. *Ф. Ракоці*, ім. *О Невського*, ім. *Огарьова*, ім. *Фурманна* тощо.

Поширені декларації щодо європейського вибору України також певною мірою позначилися на урбанімії Закарпаття: окремі власні назви вулиць пропагують демократичні європейські цінності. Наприклад, в м. Мукачеві одну з вулиць названо на честь визначного шведського дипломата, який рятував євреїв під час другої світової війни – вул. ім. *Валенберга*. Іншу мукачівську вулицю названо на честь королеви Великобританії – вул. ім. *Королеви Єлизавети*. Прагнення до європейської інтеграції, усвідомлення себе невід'ємною частиною Європи мають засвідчувати власні назви вулиць на зразок *Собринецька*, *Капушанська*, *Єнковська*, *Загорська*, які вказують напрям руху до найближчих населених пунктів сусідньої Словаччини [1:146].

Незважаючи на соціально-політично зумовлену трансформацію закарпатоукраїнського урбанімікону 90-х рр. ХХ ст., він все ж виявляє прикметну рису тоталітарної урбанімії – вкрай високу питому вагу так званих глорифікаційних власних назв, які уособлюють видатних політичних та культурних діячів, а також визначні історичні події. Якщо, наприклад, у сучасних польських містах питома вага глорифікаційних урбаніміїв, за даними Ф. Новака, складає близько 30% [3:220], то в сучасному Закарпатті, за нашими підрахунками, – їх близько 80-90%. Прикметно, що перейменування вулиць та площ, яке відбувалося у постсоціалістичних країнах, стосувалося головним чином глорифікаційних урбаніміїв, причому глорифікаційні власні назви змінювалися на топонімічні, схематичні, метафоричні. За даними відомої чеської дослідниці М. Кнашпової, у містах постсоціалістичної Чехії було змінено 40-65% глорифікаційних власних назв на власні назви інших типів [2:155]. У закарпатоукраїнській урбанімії нами зафіксовано лише поодинокі приклади деглорифікації назв. Так, у м. Хуст вул. ім. *Поспешіла* було перейменовано на вул. *Високу*, а вул. ім. *Сокача* – на вул. *Вітрову*, однак відбулися і глорифікаційні зміни: вул. *Ясну* та *Промислову* перейменовано на вул. ім. *Лемка* та ім. *Є Маланюка*. В Ужгороді деглорифікація урбанімікону відбулася активніше: частину вул. ім. *М. Горького* було перейменовано на вул. *Підгірну*, вул. ім. *Генерала Петрова* – на *Високу*, вул. ім. *Куйбішева* – на *Дайбозьку*, ім. *М. Томчанина* – на *Цегольнянську*, *Перемоги* – на *Капушанську*, *Партизанську* – на *Болотинську*, ім. *Фурманова* – на *Полонинську*. Проте і в Ужгороді граючися перейменування на зразок вул. *Севастопольська* – на ім. *П. Лодія*, вул. *Волгоградська* – на ім. *І Фогорашія*, вул. *Енергетиків* – на ім. *Ю. Житковича* тощо.

Трансформаційні процеси у сфері закарпатоукраїнської урбанімії відзначаються певною своєрідністю. З одного боку, така своєрідність має суто регіональний характер порівняно із Закарпаттям, трансформація урбанімії у сусідній Галичині завершилася протягом перших років незалежності України, а в Закарпатській області вона триває досі. З іншого боку, наші спостереження виявили, що активність трансформаційних процесів у сфері урбанімії безпосередньо залежить від величини населеного пункту: в місті Ужгороді та районних центрах Закарпатської області протягом 90-х рр. ХХ ст. місцеві урбанімікони оновилися на 35-40%, тоді як у селах власні назви вулиць залишилися по суті без змін. Суспільно зумовлені ініціативи у сфері сучасної урбанімії Закарпатської області ініціюються, як правило, окремими особами чи культурно-політичними об'єднаннями, які далеко не завжди віддзеркалюють погляди місцевого населення. Негативний вплив на трансформаційні процеси у сфері сучасної закарпатоукраїнської урбанімії справляє відсутність всеукраїнських законодавчих актів та відповідних інструкцій, які покликані врегульовувати принципи формування та склад урбаніміконів сучасних українських населених пунктів.

Література

1. Федака ІІ. Нам'ять рідної землі.-Ужгород, 1996.- 221 с.
2. Кларрова М. Urbanonymie a její vyvojove tendence v českých, zvláště pražských proměnách//Urbanonyma v kontexte historie a současnosti.- Banská Bystrica-Bratislava, 1996 - S.153-157.
3. Novak F Semantyczne i słowotwórcze typy nazw ulic Bydgoszczy// Urbanonyma v kontexte historie a současnosti.- Banská Bystrica-Bratislava, 1996.-S.219-227.
4. Odaloš P Legislativna determinacija urbanonymic//Vlastne mena v jazyku a spoločnosti. 14/Slovenska onomasticka konferencia.- Bratislava-Banská Bystrica,2000.-S.281-289.

Евген Ткаченко (Слов'янськ)

ТИПОЛОГІЯ ФОРМ ОЙКОНІМНОЇ ТА АПЕЛЯТИВНОЇ ЛЕКСИКИ (В МЕЖАХ СЛОБОЖАНЩИНИ)

Im Artikel werden die Meinungen einiger ostslawischen Forscher nach den Fragen der Toponymisation der geografischen Termini angeführt, sowie die Typologie der Formen der eukonymischen und apelativen Lexik im Zusammenhang mit der Art und Weise der toponymischen Derivation und dabei gebrauchten Mitteln der Namensbildung behandelt.

Дослідниками вже давно звернуто увагу на активну участь географічних термінів у творенні ойконімної лексики, яка є основою топонімії [9: 98] і важливим її джерелом [2: 36], формує ойконімійну систему території, особливо на початковому етапі її становлення. “коли відбувається масова топонімізація термінів у їх “абсолютному” або афіксально переоформленому стані” [10: 5].

Загальновідомо, що пропріальне назвотворення включає в себе такі процесуальні явища, як вибір ознаки, вміщеної у співвідносному об'єкті, та застосування певного способу топонімотворення на основі певної моделі номінації. Така номінаційна модель, що діє в напрямку географічний апелатив → ойконім, проявляючи високу продуктивність у регіональній топонімії, відображає тісний зв'язок між природними параметрами географічного об'єкта і способом виникнення цієї назви.

Ойконіми виникають поруч із загальною назвою природного об'єкта – географічним терміном і в безпосередній взаємодії з ним отримують подальший розвиток. У цьому разі генеративні зв'язки між апелативами та назвами населених пунктів чітко проявляються у функціональних ознаках та функціонуванні найменувань поселень, де для останніх властива депотативна роль, а для продуцентів – конотативна. Але найбільш чітко такі зв'язки спостерігаються на рідані топонімів-переосмислень, тобто назв, що перетворилися у власні із загальних без морфологічної перебудови [2: 36], однак зазнали при цьому семантичних змін.

Назви поселень Слобожанщини відапелативного творення складають значну за обсягом групу слів, характерною рисою яких є творення лексико-семантичним способом, тобто шляхом перенесення в ойконімію того чи іншого апелатива географічної номенклатури. У зв'язку з цим досить часто в топонімії зустрічаються терміни “ономатизація загальних назв” [6: 4] та “ономатична метонімія географічних апелативів” [15: 117], коли останній детермінологізується, втрачає первинну семантику, поповнюється новим змістом (пор визначення цього явища у Ю.О Карпенка, який вбачає у привласненні географічним об'єктом (поселенням) назви природної реалії, розташованої поруч – топонімична метонімія [2: 41], що призводить до однойменності загальних і власних назв).

Семантична опімізація апелативів “не відноситься до категорії власне словотворчих процесів” [13: 8], “не зв'язана з деривацією” [17: 48], незважаючи на те що в результаті такого